

Видатні мандрівники і професура XVII–XIX століть та їхній внесок у розвиток знань про теріофауну України

Ігор Загороднюк, Сергій Харчук

*Українське теріологічне товариство НАН України (Київ)
Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X*

Zagorodniuk, I., S. Kharchuk. Famous travelers and professors of the XVII–XIX centuries and their contribution to the development of knowledge about the mammal fauna of Ukraine. — The contribution of naturalists of the 17th–19th centuries towards the formation and development of knowledge about the mammal fauna of Ukraine, its taxonomy, biogeographical features, etc. is considered. The review includes a general overview of contributions (chronology and geography of research, key knowledge, including descriptions of new species) and information about the biography and key achievements of particular scientists. The review contains information about such researchers as Guillaume de Beauplan, Peter Simon Pallas, Johann Christian Erksleben, Johann Gùldenstàdt, Vasyl Zuviev, Alexander Nordmann, and others. These researchers made important contributions in the form of monographs and separate articles describing the results of their travels through Ukraine and the fauna of certain regions, as well as a number of species new to science that they discovered in the fauna of Ukraine and neighbouring regions. The second part of the biographical section contains essays on next-wave researchers who were associated with Ukrainian universities. In total, there are 15 essays about researchers and their contributions.

Вступ

Історія теріологічних знань є частиною історії природничих і краєзнавчих досліджень, які започатковані на теренах України переважно іноземними науковцями й мандрівниками, членами закордонних академій, авторами творів, у яких описи природи займають часом незначну частину, але є важливими. Усі подібні твори заклали фундамент сучасних знань, при тому не лише про склад фауни, але й про особливості ландшафтів та біотопів, екологію та економічне значення тих чи інших видів. Звісно, у давніх творах найбільшу увагу приділено переважно мезо- і макрофауні та загалом найпримітнішим видам (від ховраха до тура), проте в частині праць знаходимо детальні описи й дрібних тварин, зокрема землерийок.

Власне, цьому «мандрівному» періоду досліджень українських теренів, зокрема фауни, що тривав протягом переважно XVII–XVIII ст., і присвячено огляд. Закономірним фіналом періоду стало формування «місцевих» осередків природничих знань, якими стали університети та ліцеї зі зоологічними

кафедрами та музеями, що сформувалися протягом XIX ст. у Житомирі, Києві, Кременці, Львові, Одесі, Харкові, Чернівцях та інших центрах. У другій частині цього огляду додано стислі довідки про найпримітніших науковців цього «осілого» періоду.

1. Загальний нарис

Терени України були завжди привабливими для мандрівників [Шарлемань 1940; Мазурмович 1972; Соколов & Парнес 1993]. Визначалося це кількома чинниками, серед яких провідними було вигідне географічне положення, наявність необхідної інфраструктури для організації мандрів та висока концентрація природних зон і природних комплексів. Серед таких об'єктів уваги варто назвати гірські пасма Східних Карпат і Кримських гір, включно з такими самотніми їх частинами, як Куестові гряди, Чорногора, Горгани, Свидовець, Боржави, Бескиди тощо, природні комплекси Буковини, Волині, Поділля, Бессарабії, Приазов'я, Донецького Кряжу, Олешківських пісків, Середньоруської височини, району Дніпровських порогів і Дністровського каньйону тощо, природних зон Степу, Лісостепу, Полісся, лиманних комплексів Дністра, Дніпра і Бугу, Сивашу, дельти Дунаю, Шацьких озер, річкових басейнів Дніпра, Дністра, Бугу, Тиси та інших значних річок. Усе це привертало увагу дослідників, які прагнули на відносно малій території, що пронизана чумацькими шляхами, досягти неопієнених для мандрівників вражень через вивчення природи та побуту місцевого населення.

Серед таких мандрівників із плеяди причетних до зоології, яку розглянуто в першій частині цього огляду, — Гійом Левассер де Боплан, Петер-Симон Паллас, Йоган Христіан Еркслебен, Йоганн Гюльденштедт, Олександр Давидович Нордманн та ін. Особливістю цього першого періоду «мандрівних» досліджень теренів України є те, що більшість мандрівників не перетиналися ні у просторі, ні в часі. Тобто не було жодних природознавчих і загалом наукових центрів, де б можна було збиратися й обговорювати ті чи інші питання природознавства, а ті, що були, мали переважно гуманітарний напрямок роботи (Острозька академія з 1576 р., Могилянська академія з 1615, Львівський університет як академія з 1661, Кременецький (Волинський) колегіум з 1720, Харківський університет з 1805, Кременецький лицей як попередник Київського університету з 1819, Одеський університет з 1865 р.). Тому очевидно, що сюди їхали іноземні природознавці та краєзнавці — з Німеччини, Франції та Польщі, а надто часто — з Російської імперії, яка тут володарювала в ті часи, зокрема з Петербурга, Вільно й Казані.

Фінал цього першого періоду починається з формування зоологічних кафедр. І однією з перших стала кафедра зоології Київського університету на чолі з Олександром Міддендорфом (1815–1894), а згодом і Карлом Кесслером (1815–1881), кафедри зоології Харківського університету з Олександром Брандтом та Львівського університету з Олександром Завадським. Ці імена

започаткували новий перелік видатних дослідників в історії української зоології. Проте це вже був «перехід» від досліджень мандрівників з описами експедицій до стаціонарних досліджень, що велися вже не «гостями», а місцевими фахівцями, які мали роботу в університетах.

2. Мандрівники та їхні доробки

Усі дослідники 18–19 ст. майже не перетиналися в часі, у кожного період досліджень був інший. Аналізуючи найвідоміші мандрівки Україною, маємо відтворити такий ряд (в дужках — приблизні роки мандрівок): Боплан (1650-ті) — Гюльденштедт (1770-ті) — Еркслебен (1770-ті) — Зуєв (1780-ті) — Паллас (1770–1990-ті) — Нордман (1840-ві), Міддендорф (1840–1860-ті), Кесслер (1860–1880-ті). У такому порядку наведено й нариси.

2.1. Дослідники 17–18 століть

Боплан, Гійом Левассер (фр. *Guillaume Levasseur de Beauplan*, 1595–1685) — французький військовий інженер, картограф, архітектор і письменник [Смолій 2003]. Народився в місті Дьєпп на півночі Франції¹. З кінця 1630 по 1648 Гійом Левассер де Боплан був у Польщі на службі в Сигізмунда III Ваза, Владислава IV Ваза і Яна II Казимира Ваза. Як інженер він відповідав за обстеження рельєфу та фортифікаційних споруд України, які тоді були дуже маловідомі. Так він мав змогу на місці вивчати звичай українського населення, зокрема запорізьких козаків; 1648 р. повернувся на батьківщину. У Франції Боплан взявся за обробку матеріалу, зібраного на українських землях, і складанням спогадів про край, де він служив тривалий час. Наслідком цього були твір про Україну, під заголовком «*Description d'Ukraine*», а також докладні карти України та Польщі. «Опис України» — праця, що витримала кілька перевидань. Перше з видань — 1650 чи 1651 р. вийшло обмеженим накладом, а друге видання 1660 р. в Руані й 1661 р. в Парижі принесло автору славу. В Україні найбільш відома ця праця в перекладі З. Борисюка 1990 р. [Боплан 1990]². (оригінал французькою, видано в Парижі 1861: [URL](#)). Зокрема в «Описі України» є велика розповідь про бабаків (*bobaques*) — про їхній спосіб життя, тримання їх як домашніх тварин і небезпеку їхніх нір для коней. Також розповідається про нині регіонально вимерлих сайгаків (*sounaku*) і про диких коней, яких іноді ловили задля їжі. Також згадуються садові соні, сулики, олені, лані, дикі кози й кабани, зубри (*les buffles*), білі зайці та дикі коти [Боплан 1990].

Еркслебен, Йоган Христіан (нім. *Johann Christian Polycarp Erxleben*, 1744–1777) — німецький натураліст, професор фізики та ветеринарії в Геттінгенському університеті [Beolens et al. 2009]. Був засновником найстарішої

¹ Рік народження найчастіше зазначають як «~1600», рідше «~1595»; рік смерті також в одних джерелах вказують як 1673, а в інших — 1685. Біографія є на вебсайті посольства Франції: [URL](#)

² Праця підготовлена французькою і видана в Парижі 1861 р., її оригінал тут: [URL](#)

ветеринарної школи в Німеччині (Ветеринарний інститут Геттінгенського університету, 1771). На час смерті (у 33 р.) він уже зробив собі ім'я як лікар, вчений, математик, ветеринар, хімік, астроном [Klemme & Kuehn 2016]. Написав кілька фундаментальних праць, серед яких — «Основи природознавства» ("Anfangsgründe der Naturlehre", 1772) і «Система тваринного світу» [Erxleben 1977], в останній є низка нових таксонів. Серед описаних ним видів нашої фауни — *Martes foina* з мустелових, з інших країв — *Pagophilus groenlandica* з тюленевих, *Mazama americana* з оленевих. В описі сліпака *Spalax zemni* ("Glis zemni") з Поділля Й. Еркслебен подає місцеві назви як «песек земни(й)» та «щенок земни(й)», тобто земляний (рис. 1). Це єдиний в ряду згаданих тут дослідників першої хвилі, який не прославився експедиціями, хоча вони й могли бути.

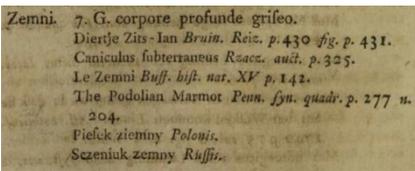

Рис. 1. Фрагмент опису сліпака подільського («гризуна земляного»), *Glis zemni*, у праці Еркслебена "Systema regni animalis" (1777).

Гюльденштедт, Йоганн Антон (Johann Anton GÜldenstädt; 1745–1781)³ — балтійський німець, один із найскравіших мандрівників і авторів детальних описів мандрівок, включно з аналізом місцевої фауни. Гюльденштедт у 1768–1775 рр. досліджував різні регіони Східної Європи, включно з територією України, у т.ч. басейн Дніпра; узбережжя Азову, Криворіжжя; за межами України — витoki Двіни, Волги і Дону, нижню Волгу, Кавказ. Зокрема, 1773 р. досліджував на Криворіжжі долини річок Саксагань й Інгулець (вкл. з описом залізородного басейну). Був професором Імператорської АН у Санкт-Петербурзі й президентом Вільного економічного товариства (1780–1781), помер у ранньому віці (35) від застуди. Серед відомих праць — щоденники мандрів Новоросією [Гильденштедт 1879], Слобідською Україною [Гильденштедт 1891, 1892], Кіровоградщиною [Гильденштедт 2005]. Загалом це найбільш орієнтований на Україну дослідник, який, до речі, завжди у своїх працях описував особливості побуту українських сіл, зокрема й «кухонну» флору й фауну, у т.ч. й те, що можна зустріти у торговців. Серед описаних Гюльденштедтом видів ссавців нашої фауни — ховрах *Spermophilus suslicus* (1770), сліпак *Spalax microphthalmus* (1770) та перегузня *Vormela peregusna* (1770), а також роди *Spalax* (1770) та *Desmana* (1777).

Зув, Василь Федорович (1752–1794) — російський натураліст і мандрівник. Уродженець Санкт-Петербурга, закінчив академічну гімназію та університет. У студентські роки брав участь в експедиціях П. Палласа, був

³ Гюльденштедт, або Гюльденштадт — коректна транслітерація з німецької. «Гильденштедт» — форма, що закріпилася через посередництво російської мови та стару літературу XIX ст.

колектором матеріалів. З 1774 р. вивчав у Лейдені і Страсбурзі природничу історію та інші дисципліни, у 1779 р. повернувся до СПб, де захистив дисертацію з зоології і був затверджений ад'юнктом Петербурзької АН. У 1781–1782 рр. за дорученням АН досліджував південь України, що відійшов тоді до Російської імперії за мирним договором 1774 р. [Голобуцький 2005]. Подорож академіка тривала 16 місяців (з травня 1781 до вересня 1782 р.), вона здійснювалася на замовлення й на кошти Академії наук за маршрутом Санкт-Петербург – Калуга – Орел – Курськ – Белгород – Харків – Полтава – Кременчук – Дніпрові порogi – Херсон. Такі експедиції здійснювалися строго за інструкціями, зокрема передбачалося збирання «природних пам'яток з царства тварин». У розпорядженні Зуєва були чотири співробітники — перекладач, художник-таксидерміст, стрілець, охоронець (URL). Результати експедицій виклав у «Подорожніх записках Василя Зуєва від Петербурга до Херсона у 1781 і 1782 рр.» (СПб., 1787, сучасні перевидання: [Зуєв 1999, 2011])⁴. Того ж 1787 р. його обрано академіком Петербурзької АН. У праці наведено важливі описи природи, господарства, побуту, звичаїв регіону [Голобуцький 2005], проте тетальних описів фауни автор там немає, тільки згадки окремих видів.

Паллас, Петер-Симон (нім. *Peter Simon Pallas*, 1741–1811) — прусський зоолог і ботанік, який працював у Росії в 1767–1810 роках. Він став дійсним членом Академії наук у Санкт-Петербурзі в 1767 р. У 1793–1794 роках Паллас профінансував і очолив експедицію у Крим і Чорноморський регіон. Паллас розповів про подорож у праці «*Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Rußischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794*», виданій 1799–1801 рр. і переклад «*Travels through the southern provinces of the Russian Empire, in the years 1793 and 1794*», виданий у 1802 р. У Сімферополі у нього був великий маєток, дар цариці, в якому Паллас жив до смерті своєї другої дружини в 1810 р., звідси стартували його ближні й дальні експедиції. Загалом це один із найвизначніших дослідників минулого, який звертав увагу не тільки на «мисливську» і «кухонну» фауну, але й на найдрібніших ссавців. Так, землерийка *Crociodura suaveolens* описана ним за зразком, спійманим у Херсонесі. Загалом дослідник описав десятки нових таксонів хребетних, серед них — 18 видів ссавців, відомих у складі фауни України:

Lepus europaeus (1778), *Dryomys nitedula* (1779), *Sicista betulina* (1779), *Micromys minutus* (1771), *Apodemus agrarius* (1771), *Sylvaemus tauricus* (1811), *Sylvaemus uralensis* (1811), *Cricetulus migratorius* (1773), *Ellobius talpinus* (1770), *Lagurus lagurus* (1773), *Microtus socialis* (1773), *Microtus arvalis* (1779), *Alexandromys oeconomus* (1776), *Crociodura suaveolens* (1811), *Equus hemionus* (1775), *Capreolus pygargus* (1771) [за: Загороднюк & Ємельянов 2012].

⁴ Оригінал видання: Зуев В. Ф. Путешественные записки Василия Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году. — В Санктпетербурге : при Императорской Академии наук, 1787. — [2], 273, [1] с., [10] л. ил., пл.; 4°. https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_A1_1156/ (Попри відому співпрацю з Палласом і загалом згадані в панегіриках зоологічні доробки Зуєва, у цій його праці інформації про фауну сайбе немає: перечитування цього тексту не дало жодної корисної «знахідки» про місцеву фауну; переважають описи географічні та економічні).

2.2. Дослідники 19 століття

Ця плеяда науковців формує більш «стаціонарну» групу дослідників, значно більш пов'язану з Україною через їхню роботу в місцевих освітніх установах, передусім університетах.

Нордманн, Олександр Давидович (фін. Alexander von Nordmann, 1803–1866) — фінський біолог, відомий своїм значним внеском у зоологію, паразитологію, ботаніку та палеонтологію. Закінчив університет м. Або (= Турку, 1827) і отримав медичну освіту в Берліні, де й захистив дисертацію. 1832 р. за запрошенням став професором кафедри природної історії в Рішельєвському лиціі (Одеса), за сумісництвом завідував там ботсадом⁵. Упродовж п'яти перших років роботи в Одесі (1833–1837) Нордманн здійснив низку експедицій для вивчення фауни степів, від Сербії та Румунії до півдня Росії й Кавказу. Одна з найвідоміших його праць, пов'язаних з Україною, підготовлена за підсумками експедиції А. Демидова, — «Спостереження за понтичною фауною» [Nordmann 1840], включно з оглядом даних для Бессарабії, Причорномор'я і Криму. Серед іншого ним у цій книзі описано вид сліпаків *Spalax leucodon*. Одним із перших почав досліджувати Одеські катакомби (з 1846 р.), звідки описав *Spalax diluvii* [Nordmann 1858]⁶. У 1849 р. переїхав до Гельсінки, де обійняв посаду професора зоології в місцевому університеті. Біографії й доробкам Нордманна присвячено брошуру І. Пузанова [1969].

Міддендорф, Олександр Федорович (нім. Alexander Theodor von Middendorff; 1815–1894) — мандрівник, зоолог, ботанік, географ і натураліст, академік Петербурзької академії наук, таємний радник⁷. Ад'юнкт кафедри зоології київського Університету св. Володимира у 1839–1842 роках (попередник К. Кесслера). Активний учасник низки експедицій до Сибіру та інших регіонів північно-східної Азії, автор низки оглядів, не тільки природничих, але й етнографічних, основні праці видано в серії «Сибірські мандри» ("Sibirische Reise", для прикладу — том 2 (1) у 1851, том 4 (2) у 1875 р.). Описав низку видів; у ННПМ зберігається кістяк лемінга обського (*Lemmus obensis* Brants = *L. sibiricus* Kerr), здобутий Міддендорфом 1843 р. на Єнісеї, з етикеткою ЗМКУ [Загороднюк 2022]. На честь нього названо кілька таксонів, зокрема й найвідоміший нині вид тайгово-тундрових нориць (*Microtus middendorffi* = *hyperboreus*). Окрім енциклопедичних, є й спеціальні праці, присвячені йому та його доробкам (напр.: [Rohn 2017]).

⁵ За зразками з цього ботсаду ним описано *Mus hortulanus* (миша садкова), історія і назва якої на роки стали частиною таксономічної історії «курганцевих мишей». Лектотипи виявлено в Зоомузеї РАН), що підтвердило їхню належність до *M. musculus* [Загороднюк 1996].

⁶ Фактично це були перші системні дослідження викопних тварин в Україні, серед яких наведено дані про: *Ursus spelaeus* (*odessanus*), *Felis*, *Hyaena*, *Canis*, *Thalassictis*, *Mustela*, *Lutra*, *Spermophilus*, *Arvicola*, *Spalax*, *Castor*, *Lepus*, *Equus*, *Bos*, *Antilope*, *Alces*, *Cervus*, *Capreolus*, *Rangifer*, *Palaeomerx*, *Camelus*, *Sus*, *Elasmotherium*, *Rhinoceros*, *Elephas*, *Mastodon*, *Dinotherium*, *Phoca*, *Manatus*, *Celotherium*, *Balaena*, *Balaenoptera*, *Delphinus* (список за: [Ковальчук 2013]).

⁷ Анонімний розгорнутий нарис є на вебпорталі «Енциклопедії України» (<https://enu.org.ua>).

Рис. 2. Скелет лемінга обського (*Lemmus sibiricus*), зібраний О. Міддендорфом 1843 р. і напевно зберігався колись у Зоологічному кабінеті УсВ, а нині — у фондах відділу палеонтології ННПМ (новий номер зразка R5-2682) [за: Загороднюк 2025].

Кесслер, Карл Федорович (1815–1881) — зоолог, професор Київського, а згодом Санкт-Петербурзького університетів, чл.-кор. Петербурзької АН (1874), засновник Петербурзького товариства природодослідників. Уродженець Пруссії, він у 1838 рр. закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету, а слідом там само захистив магістерську (1840) й докторську (1842) дисертації. У 1842 р. його запросили на правах ад'юнкта на кафедру зоології Університету св. Володимира в Києві, де він пропрацював 21 рік, у т.ч. з 1845 р. на посаді ординарного професора. Навесні 1863 р. його обрали почесним членом цього університету, вже під час роботи в Петербурзькому університеті, де з 1861 р. він очолював кафедру зоології. Кесслер здійснив низку експедицій, деякі з яких описав окремими працями, напр. подорож до Чорного моря і Криму [Кесслер 1860] та подорож Дніпром [Кесслер 1882]. Однією з ключових його праць, що має цінність і дотепер, є том «Свавці» в серії «Природнича історія губерній Київського навчального округу» [Кесслер 1851].

2.3. Початок епохи «стаціонарних» досліджень

З імен О. Міддендорфа і К. Кесслера починається історія «стаціонарних» досліджень і формування місцевої професури. До цієї нової зіркової плеяди, окрім двох названих науковців, потрапляють: Олександр Брандт, Густав Бельке, Олександр Завадський, Олександр Нікольський, Максиміліан Новицький, Станіслав Петруський, Михайло Полянський, Микола Сомов, Олександр Чернай та ін. Ця плеяда науковців сформувала наукові школи на місцях, і вони фактично започаткували всі подальші регіональні дослідження. Відомості про них загалом непогано представлені в різному роду енциклопедіях. Про доробки О. Завадського і С. Петруського є в попередньому огляді авторів [Загороднюк & Харчук 2022]. Порядком наведення — за абеткою.

Бельке, Густав (пол. Gustaw Belke; 1810–1873) — польський зоолог родом із Хмельниччини. З 1830 р. мешкав у Кам'янці. Вільно володіючи кількома мовами, працював перекладачем у гебнернатора, в суді тощо. Не маючи природничої (і загалом вищої) освіти, займався самоосвітою і захоплювався вивченням природи Поділля, зокрема й околиць Кам'янця, про що видав кілька праць. Серед них — «Короткий нарис історії натуральної Кам'янця По-

дільського» (1858 р.) та монографія «Нарис історії натуральної Кам'янця-Подільського» [Belke 1859], де навів дані про рослин і тварин та подав аналіз історії досліджень природи Поділля. Третьою ключовою працею цього циклу стала публікація 1862 р. «Погляд на історію палеонтології і палеозойську фауну Росії та Польщі». Пізніше був огляд тваринного світу Радомишля (Житомирщина), в якому наведено 32 види ссавців, у т.ч. й *Gulo borealis* та *Spalax typhlus*, нині там відсутні [Belke 1859].

Брандт, Олександр Федорович (нім. Alexander Julius Brandt; 1844–1932) — зоолог і син відомого зоолога, академіка Федора (Йоганна) Брандта (Johann Friedrich von Brandt; 1802–1879). Певний час (1871–1880) завідував зоомузеєм академії наук у Санкт-Петербурзі, з 1887 р. затверджений ординарним професором у Харківському університеті, де протягом 13 років (1891–1913) завідував кафедрою зоології. Автор підручника «Короткий курс порівняльної анатомії хребетних» (1877 р.). У колекції Музею природи ХНУ є біогрупа кажанів (*Nyctalus leisleri*, 3 екз.), здобутих в окол. Харкова 1892 р., яку отримано від проф. О. Брандта [Льюхін 2018].

Завадський, Олександр (пол. Aleksander Zawadzki, 1798–1868) — професор Львівського університету, був також деканом філософського факультету Люблінського університету. Автор списків флори та фауни Галичини й Буковини. Був членом багатьох наукових товариств, учасником закордонних конгресів, багаторічним редактором львівських журналів «Rozmaitości» і «Мпемозуна», багато часу й сил приділяв ботанічним дослідженням. Під час життя у Брно був наставником Грегора Менделя. У 1940 р. став автором праці «Фауна [хребетних] Галицько-Буковинської області» з розлогим розділом про ссавців [Zawadzki 1840], у 1951 р. був організатором експедиції з розкопки доісторичних тварин.

Нікольський, Олександр Михайлович (1858–1942) — зоолог, мандрівник, педагог, популяризатор науки, випускник Петербурзького університету (1881), протягом 1881–1891 рр. учасник численних експедицій до Сибіру, Кавказу, Японії та ін. У 1887 р. став ад'юнктом-професором у Санкт-Петербурзі, а в 1895 — директором відділу герпетології Зоомузею РАН. У 1898 р. брав участь в експедиціях Зарудного до Персії [Нікольській 1899]. У 1903 р. переїхав до Харкова, де став професором Харківського університету, у 1919 р. обраний членом ВУАН і фактично став першим і на той час єдиним академіком-зоологом України. Описав 54 таксони хребетних, у т.ч. один вид ссавців — крота алтайського (*Talpa altaica*) [Нікольський 1883]. Найвідомішою стосовно України стала його монографія «Хребетні тварини Криму» (рос.), видана в Петербурзі 1891 р. [Нікольський 1891].

Новицький, Максиміліан (пол. Maksymilian Siła Nowicki; 1826–1890) — галицький натураліст широкого профілю, відомий у галузях ентомології,

іхтіології, теріології, спелеології, геології, природоохорони⁸. Мав непросту історію освіти через участь у «Весні народів» (1848), проте 1857 р. врешті (у Відні) склав іспит на право викладання природничих наук і з 1858 р. викладав у Львівській академічній гімназії. Захоплювався туризмом, що поєднував зі зборами матеріалів, і 1863 р. захистив дисертацію доктора філософії у Львівському університеті [Fedorowicz & Kawecki 1962], після чого отримав запрошення очолити кафедру зоології в Ягеллонському університеті (Краків), де й працював довіку. Був членом Краківського наукового товариства (з 1872 р. Академія наук і письма). За його поданням Галицький Сейм у 1868 р. ухвалив акт про охорону бабаків і козиць у Татрах, що стало першим у світі актом про охорону тварин [Fedorowicz 1971: 113]. Серед його доробків — підручник із зоології у трьох томах: «Ссавці», «Птахи, плазуни і риби», «Безхребетні» (1868–1869). Фактично ним вперше введено іменникову форму «Ssawce» (ссавці) [напр., Nowicki-Siła 1876: 257], що виглядає похідним з напевно відомого йому українського таксоніма [Загороднюк 2023].

Петруський, Станіслав Костянтин (пол. Stanisław Konstanty Pietruski; 1811–1874) — зоолог, дослідник різних груп тварин, випускник Львівського і Болонського університетів, учень О. Завадського [Паславська 1999]. Його учнем і послідовником, як припускається, був М. Новицький [Загороднюк & Харчук 2022]. Жив у Підгородцях (Сколівщина), де 1833 р. заснував звіринець, в якому утримував ~500 місцевих та «іноземних» тварин, що детально описано в його праці 1853 р. [Kowalska 1981]. Його праці містять великий масив оригінальних даних. Книга «Природнича історія звірят ссущих [ссавців] диких галиційських», видана у Львові 1853 р., містить огляд видів на основі близько 20 років досліджень у природі й понад 500 різноманітних вимірювань звірів у звіринці [Pietruski 1853]. Частина цього огляду (про кажанів) стала основою аналізу вікових змін фауни Галичини й дозволило зафіксувати значну хвилю змін, пов'язаних з тогочасним потеплінням клімату [Загороднюк & Харчук 2022]. За півтора десятиліття ним видано працю «Про деяких рідкісних видів ссавців, що мешкають у краю» з низкою важливих деталей про такі види [Pietruski 1869].

Полянський, Михайло (1828–1904) — зоолог і просвітянин, ймовірний учень О. Завадського [Загороднюк & Харчук 2022]. Серед його важливих доробків — переклади руською базового підручника Алоїзія Покорного «Зоологія» [Покорный 1874], а згодом і низки інших природничих видань (фізика, мінералогія тощо). Як палкий просвітянин перекладав і театральні твори. У 1889 р. у перекладі М. Полянського вийшов гімназичний підручник «Зоологія» д-ра Оскара Шміта [Верхратський 1904]. Ним введено низку до того відсутніх назв тварин, зокрема й попередника слова «ссавці» — «ссуціи», що вжито у перекладі підручника А. Покорного (1874) і що може бути відповід-

⁸ В історичних працях М. Новицького розглядають лише у польському контексті. Розгорнутий нарис про науковця є в Грокіпедії: https://grokipedia.com/page/maksymilian_nowicki

ником тогочасного польського "Ssące" (= «ссачі», «ті, що ссуть»), вжитого у О. Завадського [Zawadzki 1840], що докладно аналізується в окремій праці [Загороднюк 2023].

Чернай, Олександр Вікентійович (1821–1898) — зоолог, випускник Головного педагогічного інституту у Петербурзі (1841), що почав свій шлях у Зоомузеї РАН під керівництвом Ф. Брандта, після чого пройшов низку стажувань у музеях та університетах Європи [Гельфенбейн 1968]. У 1845 р. О. Чернай отримав направлення ад'юнктом кафедри зоології Харківського університету, де 1848 р. здобув ступінь доктора і був затверджений на посаду екстраординарного, а з 1853 р. — ординарного професора, і наступні 20 років (до 1873) очолював кафедру зоології [Мазурмович 1972]. У 1848–1949 рр. О. Чернай взяв участь в експедиції з вивчення фауни Харківської губернії, за результатами якої підготував кілька спеціальних публікацій [див.: Загороднюк 2009b]. За цими матеріалами ним зроблено актову доповідь і впорядковано огляд «Фауна Харківської губернії та прилеглих до неї місцевостей...», що включав і випуск про ссавців [Чернай 1853]. На основі цих матеріалів проведено аналіз змін складу фауни за 160 років [Загороднюк 2009b]. Тоді ж його було обрано Головою Харківського товариства дослідників природи, а з 1868 р. — заслуженим професором університету

3. Динаміка наповнення знань

Внесок дослідників 17–19 ст. у сучасні знання про фауну є не просто вагомим: ними започатковано основу уявлень про склад регіональних фаун, описано низку нових для науки (і місцевої фауни) видів, сформовано напрямки досліджень (від фауністики і палеонтології до морфології й екології та хорології), сформовано перші колекції, важливі як для власне досліджень, так і порівнянь нових матеріалів з раніше зібраними й описаними. Врешті, їхні матеріали й описи стали основою аналізу вікових змін регіональної фауни та ревізії таксономії, у т.ч. й у сучасну епоху.

3.1. Регіони та фауни

Фактично всі давні дослідження визначалися тим, що були переважно маршрутними мандрівками. Кожен дослідник мав певний план подорожі, до того ж це звичайно була не самостійна подорож, а з певною системою переміщень, з базовими точками. Проте дослідники минулого доволі рівномірно покрили своїми маршрутами територію України (в сучасних її межах) і описали фауну прилеглих регіонів. Як видно з наведених вище матеріалів, фактично розміщуючи на умовній мапі імена дослідників, ми можемо доволі рівномірно покрити всю територію з мінімальними перекриттями дослідницьких ареалів (напр. Нордман для Причорномор'я, Завадський для Буковини й Галичини, Полянський для Сколівщини, Кесслер для Київщини й суміжних регіонів, Чернай для Слобожанщини тощо).

Все це стало основою подальших досліджень особливостей фауни, при тому з урахуванням двох складових — фактичних змін самої фауни і змін уявлень про її склад. Такі зміни є суттєвими й дозволяють краще розуміти динаміку в часі: оцінки за показником ротації фауни [Загороднюк 2007] в перерахунку на 100 років становлять для низки регіонів величину порядку 5 % [Загороднюк & Ємельянов 2012]. На регіональних рівнях подібні оцінки є удвічі-утричі більшими. І ще важливим аспектом є те, що докладні описи фауни дозволяють доволі точно ідентифікувати матеріали, попри доволі суттєві зміни у таксономії й номенклатурі, що докладно показано нами на прикладі фауни Слобожанщини [Загороднюк 2010].

Списки фауни у оглядах дослідників минулого — важлива основа всіх сучасних регіональних досліджень. Якщо дослідники першої хвилі (мандрівники) не зупинялися на локальних описах (хоча деякі це й робили при кожній нагоді, як от Гюльденштадт), то дослідники другої хвилі («стаціонарна» професура) докладали значних зусиль саме для формування та уточнення списків місцевої фауни. Досить згадати огляди О. Завадського «Фауна Буковини й Галичини» [Zawadzki 1840], К. Кесслера «Ссавці Київського навчального округу» [Кесслер 1851] або М. Черная «Фауна Харківської губ. і прилеглих місцевостей» [Черная 1853].

3.2. Описи нових видів

Мандрівники описали низку нових видів з території України або вказано вперше такі види для нашої фауни; деякі з таксонів описані в найближчих околицях України чи на історично українських землях, тому їх також тут наведено (наприклад, Вороніжчина та Крим). Типові місця знаходження в межах України одних із найдавніших європейських таксонів ссавців — це висока цінність. Серед таксонів, вперше встановлених з теренів України та суміжних районів Східної Європи, варто назвати такі [за: Загороднюк 1992, з уточн. за: [Загороднюк & Ємельянов 2012]:

- 1770 — ховрах, нині відомий як *Spermophilus suslicus*, описаний як: *Mus suslica* Guldenstaedt 1770: 389. Воронезькі степи. Тип невідомий [Загороднюк & Федорченко 1995].
- 1770 — сліпак, нині відомий як *Spalax microphthalmus*, описаний як: *S. microphthalmus* Guldenstaedt, 1770: 410. Воронізька обл., Задонський степ. Тип невідомий [Коробченко & Загороднюк 2009].
- 1777 — сліпак, вид нині відомий як *Spalax zemni*, описаний як: *Glis zemni* Erxleben: 370. «Поділля» (Кременець, уточн. за: [Загороднюк 1992]; умовно з цього ж місця описаний і *Spalax polonicus*) [Загороднюк 1992].
- 1778 — сліпак, вид нині відомий як *Spalax microphthalmus*, описаний як: *Mus typhlus* Pallas 1778: 154. «Южная Россия», Степи Приазов'я [уточн. за: Загороднюк 1992]. Тип невідомий [ibid.].
- 1771 — сліпак, вид нині відомий як *Spalax zemni*, описаний як: *Spalax podolicus* Pennant 1771 (nom. nud., nom. nov. — *Spalax microphthalmus podolica* Trouessart 1899 = *Spalax polonicus* Mehely, 1909); довгий час назви "podolicus Pennant" та "polonicus Mehely" були основними назвами виду [Загороднюк 1992; Коробченко & Загороднюк 2009].

- 1776 — сліпак, вид нині відомий як *Marmota bobak*, описаний як: *Mus bobak* Muller, 1776: 40. Україна, правобережна частина (за: Огнев 1947: 256); тип невідомий [Павлинов & Россолимо 1987].
- 1811 — білозубка, вид нині відомий як *Crocidura suaveolens*, описаний як: *Sorex suaveolens* Pallas 1811: 133 [URL]. Крым, Севастополь, окоп. («Херсонес»). Тип невідомий.
- 1811 — мишак, відомий як *Sylvaemus tauricus*, описаний як: *Mus sylvaticus* var. *Taurica* Pallas 1811: 168 [URL]. Крым, Севастополь, окоп. Тип невідомий [Загороднюк 1992].
- 1839. сліпак, вид нині відомий як *Spalax microphthalmus* [Решетник 1941], описаний як *Spalax Pallasii* Nordmann: 200 [Nordmann 1839]. — «Катеринослав» (= Дніпро, лівобережжя Дніпра — уточняється за Nordmann, 1840: 34). Місце зберігання типу невідоме (можливо, «музей Парижа») [Nordmann 1840: 34].
- 1840 — сліпак, вид нині відомий як *Spalax (Nannospalax) leucodon*, описаний як: *Spalax typhlus leucodon* Nordmann 1840: 32. Одеса, окоп.; тип в Палеонтологічному музеї Одеського ун-ту (череп без номера) [Загороднюк 1992].
- 1840 — мишівка, вид нині відомий як *Sicista loriger*, описаний як: *Sicista loriger* Nathusius, 1840: 49. Одеса, окоп., тип невідомий [Загороднюк 2009a].
- 1840 — мишівка, вид нині відомий як *Sicista loriger*, описаний як: *Smithus nordmanni* Keyserling et Blasius, 1840: 38. (pro: *Sicista loriger* Nathusius, 1840) [Загороднюк 2009a].
- 1840 — ховрах, вид нині відомий як *Spermophilus odessanus*, описаний як: *Spermophilus citillus* var. *odessana* [Nordmann 1840: 27–31]. Одеса, окоп. Тип невідомий, припускається, що це іконотип в Атласі Нордмана [Загороднюк & Федорченко 1995].
- 1840 — миша, відома як *Mus musculus*, описана як: *Mus hortulanus* Nordmann 1840: 45. Одеса, ботанічний сад. Лектотип в ЗІН (шкірка + череп № 4460) [Загороднюк 1992].
- 1858. *Spalax diluvii* (subfoss.) Nordmann: 164. Одеська обл. *Spalax zemni* Erxleben (= *polonicus* Mehely) [Решетник 1941]. Місце зберігання типу невідоме.
- 1898 — сліпак, вид нині відомий як *Spalax graecus*, описаний як: *Spalax graecus* Nehring 1898: 228. Чернівці, окоп. (в ориг. тур. col. не вказано, уточн. за [Savic 1982]; правобережжя Прута, уточн. за: Коробченко & Загороднюк 2009). Тип в Zoologische Staatssammlung München (опудало № 106, череп № 236) [Загороднюк 1992].
- 1899 — мустела, вид нині відомий як *Mustela nivalis* (підвид *nikolskii*), описаний як: *Mustela nikolskii* Semenov, 1899: 14. Крым, Симферополь. Тип невідомий [Павлинов & Россолимо 1987].

Післямова

Наука за визначенням є колообігом знань, при тому ці знання перебувають у постійному розвитку, і кожне нове коло їх поглиблює. Тим важливіше мати уявлення і знати про початки, підвалини, на основі яких формувалися сучасні уявлення про біоту та її різноманіття, зокрема й знання стосовно ссавців фауни України у її «первинному» стані.

Дуже примітно, що територія України виразно відрізняється від багатьох суміжних регіонів різноманіттям природних зон і ландшафтів, а тому й багатим складом фауни і, відповідно, увагою дослідників до неї. І тому не випадково тут пролягло стільки давніх експедицій, сформувалося стільки потужних дослідницьких центрів, описано стільки нових таксонів. Врешті, все це дозволило сформувати й вагомий спектр традицій і напрямів у вивченні різноманіття теріофауни, далеко не лише в таксономії й хорології, але й морфології, екології, палеонтології.

Література

- Боплан, Г. Л. 1990 (1660). Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. Переклад Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. Наукова думка, Київ, 1–256. URL (URL2)
- Верхратський, І. 1904. Михайло Полянський (згадка посмертна). *Праці НТШ. Математично-природописно-лікарська секція*, **10**: 1–6.
- Гельфенбейн, Л. Л. 1968. Александр Викентьевич Чернай как зоолог. *Вестник зоологии*, № 3: 93–97.
- Гильденштедт, И. А. 1879. Дневник путешествия в южную Россию академика Санкт-Петербургской Академии наук Гильденштедта в 1773–1774 г. (пер. с нем.). *Записки Одесского общества истории и древностей*, **11**: 180–228. URL
- Гильденштедт, И. А. 1891. Дневник путешествия по Слободско-Украинской губернии академика Санкт-Петербургской академии наук Гильденштедта в августе и сентябре 1774 г. *Харьковский сборник (прил. к Харьковскому календарю на 1891 г.)*, **5** (2): 85–153. URL
- Гильденштедт, И. А. 1892. Дневник путешествия по Слободско-Украинской губернии академика Санкт-Петербургской академии наук Гильденштедта в августе и сентябре 1774 г. (пер. с нем). Харьков, 1–89. URL
- Гильденштедт, Й.-А. 2005. *Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року*. Упорядник Пивовар А. В. Академперіодика, Київ, 1–48. URL
- Голобуцький, П. В. 2005. Зуев Василь Федорович. В кн.: *Енциклопедія історії України : у 10 т. Том 3 (Е–Й)*. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Наукова думка, Київ, 388. ISBN 966-00-0610-1. URL
- Загороднюк, И. В. 1992. Обзор рецентных таксонов Muroidea (Mammalia), описанных с территории Украины (1777–1990). *Вестник зоологии*, № 2: 39–48. URL
- Загороднюк, И. В., А. А. Федорченко. 1995. Аллопатрические виды грызунов группы *Spermophilus suslicus* (Mammalia). *Вестник зоологии*, **29** (5–6): 49–58. URL
- Загороднюк, И. В. 1996. Таксономическая ревизия и диагностика грызунов рода *Mus* из Восточной Европы. Сообщение 1. *Вестник зоологии*, **30** (1–2): 28–45. URL
- Загороднюк, І. 2007. Дрібні ссавці заповідника «Кам'яні Могили»: аналіз складу фауни та історичних змін угруповань. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*, **44**: 71–79. URL
- Загороднюк, І. В. 2009а. Таксономія і номенклатура немисовидних гризунів фауни України. *Збірник праць Зоологічного музею*, **40**: 147–185.
- Загороднюк, І. В. 2009б. Ссавці північного сходу України: зміни фауни та знань про її склад від огляду О. Черная (1853) до сьогоднішнього. Повідомлення 1. *Вісник Національного науково-природничого музею*, **6–7**: 172–213. URL
- Загороднюк, І. В. 2010. Ссавці північного сходу України: зміни фауни та знань про її склад від огляду О. Черная (1853) до сьогоднішнього. Повідомлення 2. *Вісник Національного науково-природничого музею*, **8**: 33–60. URL
- Загороднюк, І. В., І. Г. Смельянов. 2012. Таксономія і номенклатура ссавців України. *Вісник Національного науково-природничого музею*, **10**: 5–30.
- Загороднюк, І. 2022. Зоологічні музеї та теріологічні колекції в Києві останніх двох століть: історія, цінності, перспективи. *Geo&Bio*, **22**: 37–62. <https://doi.org/10.15407/gb2205>
- Загороднюк, І., С. Харчук. 2022. Кажани Галичини та Буковини 1830–1850 років: склад і зміни фауни за 180 років. *Theriologia Ukrainica*, **24**: 28–50. <https://doi.org/10.15407/TU2405>
- Загороднюк, І. 2023. Ссавці (Mammalia): історія терміна, якому понад 100 років. *Наукові записки Державного природознавчого музею*, **39**: 151–160. CrossRef
- Загороднюк, І. 2025. Зоологічні колекції в періоди революцій, перебудов та воєн: досвід України протягом ХХ–ХХІ століть. *Theriologia Ukrainica*, **29**: 14–60. CrossRef
- Зуев, В. Ф. 1999. Полтавщина в «Путешественных записках» 1781 року. Упорядник та ред. Супруненко О. Б. Археологія, Полтава, 1–48. (Серія: Джерела з історії Полтавщини; Вип. 2).

- Зуев, В. Ф. 2011. *Путешественные записки Василья Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году*. Вступ. статья М. Э. Кавуна; Ин-т укр. археографии и источниковедения НАН Украины. Герда, Днепропетровск, I–XXVIII, 1–394. ISBN 978-966-8856-43-3.
- Льохін, Ю. 2018. Представники ряду Chiroptera в колекції Музею природи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. *Theriologia Ukrainica*, **16**: 77–84. CrossRef
- Кесслер, К. Ф. 1851. *Труды Комиссии для описания губерний Киевского учебного округа. Животные млекопитающая*. Киев, 1–88. (Серия: Естественная история губерний Киевск. учебн. округа. Том 1: Зоология).
- Кесслер, К. 1860. Путешествие с зоологической целью к северному берегу Черного моря и в Крым в 1858 г. Киев, 1–248.
- Кесслер, К. Ф. 1882. Отчет о путешествии по Днепру в 1844 г. *Труды Петербургского общества естествоиспытателей*, **13** (1): 55–72.
- Ковальчук, О. М. 2013. *Виконні хребетні України : бібліографічний покажчик (1829–2012)*. Університетська книга, Суми, 1–232. ISBN 978-966-680-678-2
- Коробченко, М., І. Загороднюк. 2009. Таксономія та рівні диференціації сліпаків (Spalacidae) фауни України і суміжних країн. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **26**: 13–26. URL
- Мазурмович, Б. М. 1972. *Розвиток зоології на Україні*. Вид-во Київського ун-ту, Київ, 1–229.
- Никольский, А. М. 1883. Путешествие в Алтайские горы летом 1882 года. *Труды Санкт-Петербургского Общества Естествоиспытателей*, **14** (1): 150–218 [165–170].
- Никольский, А. М. 1899. Пресмыкающиеся, амфибии и рыбы второго путешествия Н. А. Зарудного вь Персию вь 1898 г. *Annuaire du Musée zoologique de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg*, (4): 375–417.
- Никольский, А. М. 1891. *Позвоночные животные Крыма*. СПб, 1–484. (Серия: Записки Императорской Академии наук; Приложение N 4 к тому 68).
- Павлинов, И. Я., О. Л. Россолимо. 1987. *Систематика млекопитающих СССР*. Изд-во Моск. ун-та, Москва, 1–285. (Серия: Сборник трудов Зоол. музея МГУ; Том 25).
- Паславська, Т. М. 1999. Олександр Завадський як орнітолог (1798–1868). *Беркут*, **8** (2): 220–221. <https://bit.ly/3zNI0Sn>
- Покорный, А. 1874. *Зоология съ образками для низшихъ класъ среднихъ школъ*. Перевъвъ на рускій языкъ М. Полянскій. Книгопечатня Богеміи, Прага, 1–388. URL
- Пузанов, И. И. 1969. *Александр Давидович Нордман (1803–1866)*. Наука, Москва, 1–83.
- Решетник, С. Г. 1941. Матеріали до вивчення систематики, географічного поширення та екології сліпаків (Spalacinae) в УРСР. *Збірник праць Зоологічного музею АН УРСР*, **24**: 23–95.
- Смолий, В. А. (голова редкол.). 2003. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В*. Наукова думка, Київ, 1–688.
- Соколов, В. Е., Я. А. Парнес. 1993. *У истоков отечественной териологии*. Институт эволюционной морфологии и экологии животных имени А. Н. Северцова РАН. Наука, Москва, 1–412. ISBN 5-02-005681-2
- Чернай, А. 1853. *Фауна млекопитающих и птиц*. Университетская типография, Харьков, 1–51. (Серия: Фауна Харьковской губернии и прилежащих к ней мест [...]. Вып. 2). URL
- Шарлемань, М. В. 1940. Коротка історія дослідження фауни наземних хребетних УРСР (до 100-ліття наукового дослідження фауни УРСР). *Вісник АН УРСР*, № 7–8: 55–62.
- Belke, G. 1859. *Rys historyi naturalnej Kamiencia Podolskiego*. W drukarni gazety codziennej, Warszawa, 1–114.
- Belke, G., 1866. Notice sur l'histoire naturelle du district de Radomysl (Gouvernement de Kiev). *Bulletin de la Société impériale des naturalistes de Moscou*, **39** (2): 491–526. URL
- Beolens, B., M. Watkins, M. Grayson. 2009. *The Eponym Dictionary of Mammals*. JHU Press, Baltimore, 1–574. CrossRef

- Erxleben, J. C. P. 1777. *Systema regni animalis per classes, ordines, genera, species, varietates: cum synonymia et historia animalivm: Classis I. Mammalia*. Lipsiae, Impensis Weygandianis, 1–636 + index. [CrossRef](#)
- Fedorowicz, Z., Z. Kawecki. 1962. *Maksymilian Siła Nowicki (1826–1890)*. Zakład Narodowy im. Osslinskih, 1–135. [URL](#)
- Fedorowicz, Z. 1971. *Faunistyka w działalności Komisji Fizjograficznej Polskiej Akademii Umiejętności (1865–1939)*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1–184. (Seria: Memorabilia Zoologica, Tom 22). [URL](#)
- Klemme, H. F., M. Kuehn (eds). 2016. *The Bloomsbury dictionary of eighteenth-century German philosophers*. Bloomsbury Publishing, 1–880.
- Kowalska, K. 1981. Pietruski (z Siemuszowej Pietruski) Stanisław Konstanty (1811–1874). *Polski Słownik Biograficzny*, 26 (2): 182–184.
- Nordmann, A. 1839. Sur deux espèces de Spalax propres a la Russie méridionale. *Bulletin Scientifique. Académie Impériale des Sciences de Saint Petersbourg*, 5: 200–201. [URL](#)
- Nordmann, A. 1840. *Observations sur la Faune Pontique. Mammalia*. E. Bourdin et Cet., Paris, 1–65. (Series: Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, exécuté en 1837 par A. de Demidoff; Tome 3).
- Nordmann, A. 1858. *Palaeontologie — Sudrusland*. Helsingfors, 2: 1–248.
- Nowicki-Siła, M. 1876. *Zoologia obrazowa dla klas wyższych szkół średnich*. W drukarni Uniwersyteckiej pod zarządkiem Ignacego Stelcla, Kraków, 1–278 + I–XXVIII. [URL](#)
- Pallas, P. S. 1811. *Zoographia Rosso-Asiatica, sistens omnium animalium in extenso Imperio Rossico et adjacentibus maribus observatorum recensionem, domicilia, mores et descriptiones, anatonem atque icones plurimorum*. Academiæ Scientiarum Impress., 1: 1–568. [URL](#)
- Pietruski, S. K. 1853. *Historia naturalna zwierząt ssących dzikich galicyjskich [etc.]*. Drukarnia Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, Lwów, 1–100. <https://goo.gl/5PCY5i>
- Pietruski, S. K. 1869. *O niektórych rzadszych krajowych zwierzętach ssących*. Lwów, 1–58. [URL](#)
- Rohn, M. 2017. Die wissenschaftliche Erschließung des Zarenreichs. Der Beitrag Alexander von Middendorffs in Wort und Bild. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 66 (4): 517–537. [URL](#)
- Savic I. R. 1982. Spalacidae Gray, 1821 — Blindmause. In: Niethammer, J., F. Krapp (Hrsg). *Handbuch der Säugetiere Europas. Bd. 2/1. Rodentia: 2*. Acad. Verlag., Wiesbaden, 539–584.
- Zawadzki, A. 1840. Säugetiere. Mammalia. Ssace. In: Zawadzki, A. *Fauna der Galizisch Bukowinischen Wirbelthiere*. Schmeizerbarts Verlag., Stuttgart, 13–35.

Резюме

Загороднюк, І. С. Харчук. Видатні мандрівники і професура XVII–XIX століть та їхній внесок у розвиток знань про теріофауну України. — Розглянуто внесок натуралістів XVII–XIX ст. у формування і розвиток знань про теріофауну України, її таксономію, особливості біогеографії тощо. Огляд включає загальний нарис внесків (хроніки та географія досліджень, ключові знання включно з описами нових видів) і відомості про біографію та ключові доробки того чи іншого науковця. В огляді вміщено відомості про таких дослідників як Гійом Боплан, Петер-Симон Паллас, Йоган Христіан Еркслебен, Йоганн Гюльденштедт, Василь Зуєв, Олександр Нордманн та ін. Важливими внесками цих дослідників стали монографічні праці та окремі статті з описами результатів їхніх мандрівок територією України та опис складу фауни окремих регіонів, а також низки нових для науки видів, виявлених ними у складі фауни України та суміжних регіонів. Друга частина біографічного розділу містить нариси про дослідників наступної хвилі, які були пов'язані з університетами в Україні. Загалом наведено 15 нарисів про дослідників та їхні внески.